

AO 2019, SŠ, finále

1 Západ hviezdy v Galante

(autor: Dejan Prokop)

Pozorovateľ A sleduje oblohu v Galante ($48^{\circ}11'20''\text{N}$, $17^{\circ}43'35''\text{E}$). V ten istý čas zároveň pozoruje oblohu aj pozorovateľ B v Michalovciach ($48^{\circ}44'57''\text{N}$, $21^{\circ}54'5''\text{E}$). Predpokladajme, že sa obe mestá nachádzajú v rovnakej nadmorskej výške (pre jednoduchosť obe sú na hladine mora). Presne o 22:00:00 spozoruje pozorovateľ A na obzore vychádzať hviezdu a zmeria jej deklináciu $\delta = 20^{\circ}15'$.

Pri Vašich výpočtoch zanedbávajúce atmosférickú refrakciu.

1. Určte hodinový uhol hviezdy v čase pozorovania pre pozorovateľa A.
2. Odhadnite čas východu tejto hviezdy pre pozorovateľa B.
3. Koľko kilometrov južne by musel pozorovateľ A cestovať, aby mohol pozorovať hviezdu Hadar ($\alpha = 14^{\text{h}}4^{\text{m}}$, $\delta = -60^{\circ}22'$). Určte, či je pre pozorovateľa B hviezda Deneb ($\alpha = 20^{\text{h}}41^{\text{m}}$, $\delta = 45^{\circ}20'$) cirkumpolárna hviezda.
4. Akú vysokú budovu by museli v Galante postaviť, aby z jej vrcholu bol pozorovateľ A schopný vidieť hviezdu presne v čase, keď ju vidí pozorovateľ B vychádzať. Pre jednoduchosť predpokladajme, že obe mestá ležia na rovnakej rovnobežke a hviezda sa nachádza presne na východe.
5. Odhadnite dĺžku trvania občianskeho súmraku pri západe Slnka v Galante v deň letného slnovratu. Poznámka: Vychádzajte pri Vašom výpočte z definície občianskeho súmraku.
6. Vyberte správnu možnosť a veľmi stručne (stačí jednou vetou) sa pokúste odôvodniť svoj výber:
  - (a) Dĺžka trvania občianskeho súmraku pri západe Slnka v deň letného slnovratu je v Galante **DLHŠIA** / **KRATŠIA** / **ROVNAKO DLHÁ** ako počas zimného slnovratu.
  - (b) Ak by náš výpočet bral do úvahy aj atmosférickú refrakciu, ktorá dosahuje pri horizonte asi $35'$, tak by sa naša vypočítaná dĺžka súmraku **PREDLŽILA** / **SKRÁTILA** / **ZOSTALA BY ROVNAKÁ**.

Poznámka: Jednotlivé časti úlohy na seba nenadväzujú, preto by ste aj napriek tomu, že nedokázate spočítať niektorú z častí, mali byť schopný vyriešiť ostatné.

2 Fotometrické veličiny

(autor: Jana Švrčková)

Stefanov-Boltzmannov zákon nám hovorí, ako závisí intenzita vyžarovania hviezdy od jej teploty:

$$I = \sigma T^4.$$

σ je Stefanova-Boltzmanova konštanta a dá sa vyjadriť pomocou iných konštánt ako

$$\sigma = A \frac{k_B^\alpha}{h^\beta c^\gamma},$$

kde k_B je Boltzmannova konštanta, h je Planckova konštanta, c je rýchlosť svetla a A je bezrozmerná konštanta.

- Určte pomocou rozmerovej analýzy hodnoty koeficientov α , β , γ a hodnotu konštanty A .
- Rádiateleskop s priemerom $D = 200$ m pozoroval po celú noc pulzar. Spektrálna intenzita žiarenia pulzaru na frekvencii 1660 MHz bola $S_{1660} = 0,21$ Jy. Aké množstvo energie zachytí rádiateleskop počas osemhodinového pozorovania pulzaru na frekvencii 1660 MHz so šírkou pásma 100 MHz?

Pre vyžarovanie rádiových vln sa Planckov zákon dá zjednodušiť na Rayleighov-Jeansov zákon:

$$B_f = \frac{2k_B T f^2}{c^2}$$

B_f je výkon pulzaru prerátaný na meter štvorcový na steradián na Herz.

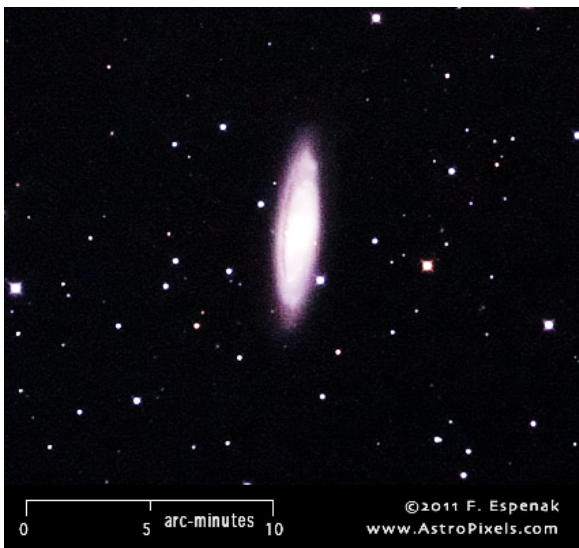
- Porovnajzte túto energiu s energiou zachytenou počas 5 minút solárnym panelom s plochou 1 m^2 a účinnosťou 5,4%. Koľkokrát je menšia/väčšia energia zachytená solárnym panelom?

3 Rotačné krivky galaxií

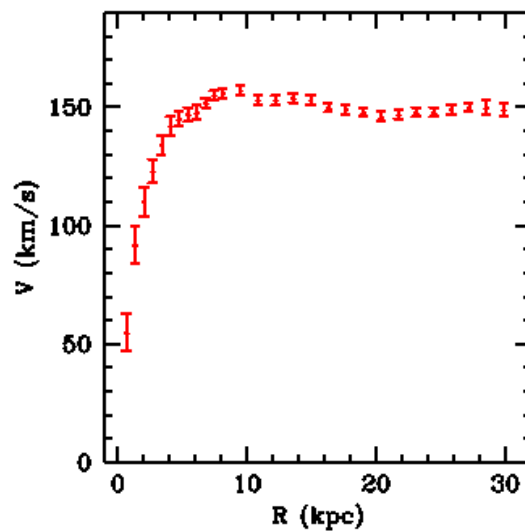
(autor: Martin Okánik)

Rotačná krivka galaxie je závislosť rýchlosti rotácie od vzdialenosti od stredu, značené $v(r)$. V tejto úlohe sa pozrieme na rotačné krivky galaxií a na niektoré teórie, ktoré sa snažia vysvetliť ich neočakávané tvary. Dominantnou teóriou vysvetľujúcou túto nezrovnalosť je prítomnosť tzv. tmavej hmoty. Jedná sa o exotické častice neinteragujúce s okolím elektromagneticky (napr. svetlo) ale iba gravitačne. Alternatívne teórie (MOND – Modified Newtonian Dynamics) navrhujú, že v skutočnosti sú to samotné zákony fyziky, ktoré musia byť pozmenené pri veľmi slabých poliach.

Predstavme si fiktívnu galaxiu, v ktorej strede sedí čierna diera s hmotnosťou $M = 80 \cdot 10^6 M_{\odot}$. Obklopuje ju sférická centrálna oblasť s konštantnou hustotou $\rho_0 = 0,2 M_{\odot} \text{ pc}^{-3}$ s polomerom $r_0 = 5 \text{ kpc}$. Hmotnosť všetkých vonkajších častí v prvom priblížení zanedbáme, vidíme ale, že hviezdy obiehajú centrum galaxie v tenkom disku. Vzdialenosť $d = 10,7 \text{ Mpc}$, radiálna rýchlosť $v_{rad} = 807 \text{ km s}^{-1}$.

Obrázok 1

Obrázok 2

Poznámka k obr. č.1: (v skutočnosti ide o M65, ale nasledujúce údaje sú vymyslené) rotačná krivka z: <http://w.astro.berkeley.edu/~mwhite/darkmatter/rotcurve.html>

Úlohy:

- Určte rotačnú krivku $v(r)$ pre túto galaxiu a urobte hrubý náčrt ukazujúci jej správanie pre vzdialenosť r od stredu po 10 kpc . Vypočítajte rotačnú rýchlosť pre okraj hala (r_0) a vzdialenosť 10 kpc ($2r_0$).
- Predstavte si teraz, že naša skúmaná galaxia je zobrazená na obrázku č.1. Zahrievacia otázka: Aký je viditeľný polomer tejto galaxie (v kpc)? Ďalej určte najvyššiu a najnižšiu vlnovú dĺžku vodíkovej čiary H-alfa s laboratórnou hodnotou $656,28 \text{ nm}$ meranú z objektov v rovine disku (a pozdĺž veľkej osi na obrázku).

- (c) Skutočné rotačné krivky vyzerajú skôr ako tá na obrázku č. 2. Určite tvar závislosti hustoty sférického oblaku tmavej hmoty od vzdialenosti $\rho(r)$ potrebnú na pozorovanie plochej rotačnej krivky. Stačí určiť mocninu n vo vzťahu $\rho(r) = kr^n$, kde k je konšanta. Hmotnosť klasickej hmoty môžete zanedbať.
- (d) Podľa teórie modifikovanej dynamiky treba do Newtonovho zákona sily pridať korekčný člen

$$q = \left(1 + \left(\frac{a_0}{a}\right)^2\right)^{-\frac{1}{2}}$$

kde a_0 je zrýchlenie pri ktorom začínajú prevládať MOND efekty. V prípade správnosti teórie by sa jednalo o dôležitý parameter v kozmológii.

$$F = qma$$

Ukážte, že vzťah medzi vonkajšou silou a zrýchlením bude pre $a \ll a_0$ mať tvar

$$F = m \frac{a^2}{a_0}$$

najmä že táto rovnica vie vysvetliť ploché rotačné krivky za okrajom galaxie. Uvažujte platnosť klasického vzorca pre gravitačnú interakciu. Nájdite hodnotu a_0 pre $v = 150 \text{ km s}^{-1}$ (obrázok č. 2) a hmotnosť $1 \cdot 10^{11} M_\odot$.

Pomôcka:

Tieto vzťahy možno použiť pre všetky sféricky symetrické rozloženia hmoty $M(r)$: všetka hmotnosť vnútri gule s polomerom R pôsobí na časticu na jej okraji tak, ako keby bola všetka táto hmotnosť v hmotnom bode v strede gule. Všetka hmotnosť vo vzdialenosti väčšej ako R na časticu nepôsobí (jej celkové pôsobenie sa presne vyruší).